

Новак Ражнатовић

АУСТРО-УГАРСКА И ОДЛУКЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА О ЦРНОЈ ГОРИ

Ослободилачка борба Црногораца тридесетих година XIX вијека усмјерила се према Херцеговини. Главни проблем границе са Турском постало је Грахово — прозор за активнији утицај Црне Горе у Херцеговини. Сусједној Аустрији тада је више одговарало да Грахово остане у рукама Турака, како трговински пут од Боке у даље залеђе не би ишао преко тачке коју држи Црна Гора.

Међутим, већ педесетих година XIX вијека наговјештава се дубља промјена у ставу Аустрије према смјеру ослободилачке борбе Црногораца. Поводом свестраног ангажовања Црне Горе у устанцима Луке Вукаловића у Херцеговини, Аустрија се, додуше, потрудила да Црну Гору сачува од могућег слома, али још више да јој не допусти евентуални већи успјех. Када је, на примјер, концерт европских сила послје црногорске побједе на Граховцу одредио међународну комисију да изврши разграничење Црне Горе и Турске, аустријски заступник у комисији, правио је разне сметње и опструкције — подржавајући турског комесара у настојању да се црногорска граница што више одмакне од Херцеговине.¹ Разлози таквог држања показују се још уочи граховачке битке у једном разматрању барона Мамуле — који држи да би ширење Црне Горе у Херцеговини било штетно за Монархију. Проширена и ојачана истородним и ратнички изванредним херцеговачким елементом, Црна Гора би, на једној страни, сасвим обгрлила и угрожавала аустријски посјед Боке Которске, а, на другој, то би водило савезу Црне Горе са Србијом и тиме већ сагледивим опасностима за Монархију са југа. Зато Мамула препоручује да се ширење Црне Горе упути у правцу Албаније, гдје ће се она сукобити са једним ту-

¹ Радоман Јовановић, *Разграничење Црне Горе и Турске 1858. године*, Историјски записи, Титоград 1966, 3, 81—93.

ђим и жилавим елементом.² Овај Србин у аустријској служби добро је антиципирао ону политику којом ће се гроф Андраши безобзирно руководити двадесет година касније на Берлинском конгресу.

Тек уочљива тенденција педесетих година постала је од 1866. основна оријентација Аустрије према Балкану. Поражена и избачена из Италије и Њемачке, Аустрија је битно ојачала своје позиције према Турској. Нагодбом Аустријанаца са Мађарима створена је двојна монархија Аустро-Угарска. Унутра релативно стабилизована, Монархија се све више интересовала за Балкан, тежећи да се тамо прошири. И противакција Русије се појачала особито после 1871, када је повратила свој стари положај на Црномору и отпочела да гради ратну флоту. Зато, никакав самостални смјер у развоју националних и револуционарних покрета на Балкану није могао рачунати на незаинтересовану наклоност Беча и Петрограда, па ни осталих европских сила.³

Устанак у Херцеговини 1875. запалио је варницу велике источне кризе. Аустро-Угарска се у почетку држала неутрално, препуштајући да се устанак развија док не запријети стварањем какве јаче јужнословенске државе.

Црна Гора је свестрано помагала херцеговачки устанак. Црногорци и Херцеговци наставили су заједничку борбу за ослобођење и уједињење, у коме правцу је књаз Никола љубоморно и енергично усмјеравао устанак.

Развој устанка у Херцеговини и затим у Босни покренуо је Црну Гору и Србију, и оне су средином 1876. ушле у рат против Турске. Аустро-Угарска се побојала да се ситуација не окрене на њену штету. Такође дубоко заинтересована за источно питање, Русија је смјерала на рат против Турске. Компромис је био једини начин да се Беч и Петроград не сукобе у претензијама на Балкану. Споразумом у Рајштату 1876. и Будимпештанским конвенцијама почетком 1877. Русија је одобрила Аустро-Угарској — као цијену за њену неутралност — да окупира Босну и Херцеговину и обавезала се да неће стварати велику словенску државу на Балкану. О питању Новопазарског Санџака остављено је да се касније постигне споразум.

Србија и Црна Гора нијесу биле у моћи да остваре свој главни циљ „ослобођење српског народа у Европској Турској“. Српска војска је након пораза на Ђунису стала да узмиче. Црногорска војска покушала је офанзиву у Херцеговини — али се одмах повукла. У одбрани, сјајним побједама на Вучјем долу

² Исто, 43—44.

³ В.: Милорад Екмечић, *Спољни фактор у сазријевању балканских револуција 1849—1879. године*, Југословенски историјски часопис, Београд 1964, 3.

и Фундини, и у низу мањих бојева, Црна Гора је више него издржала.

Русија је 24. IV 1877. објавила рат Турској. Црна Гора је наставила рат. Одбивши турски напад из правца Херцеговине, Подгорице и Берана, и пошто је турска главнина отишла на руски фронт, Црна Гора је могла да отпочне офанзиву. Након дво-мјесечне опсаде црногорско-херцеговачка војска ослободила је Никшић. Али, када је након тога црногорска војска заузела Билећу, аустроугарска влада упозорила је књаза Николу да ће му бити узалудни сви напори да се прошири у Херцеговини. По свему судећи Руси нијесу обавијестили књаза Николу какав споразум имају са Бечом о Босни и Херцеговини. Они су сада тек упитали Црногорце да војну активност преусмјере на приморје. У позну јесен 1877. црногорска војска се пребацила у Спич, доста брзо савладала одбрану Бара и Улциња и запосјела обалу од Чања до Бојане. Преко горњег тока Бојане, према Скадру, Турци су задржали стратешке висове Тарабош, Широке и Облак.

Крајем јануара 1878. црногорска војска се концентрисала да ослободи Подгорицу. Међутим, напад на Подгорицу предухитрило је руско-турско примирје закључено 19/31. јануара 1878. у Једрену, које је важило и за Црну Гору. На глас о примирју књаз Никола је 3. фебруара исте године наредио војсци да обустави операције.

Што црногорска војска није доспјела да ослободи Подгорицу са истуреним тврђавама Спужем и Жабљаком значило је да се стало на једној веома крњој позицији као основи за закључење мира. Чим је умукло оружје, руски заступник на Цетињу Јонин са уздахом је констатовао како су турске снаге на овим странама биле толико ослабљене — да су Црногорци могли у једном налету заузети не само Подгорицу него и Колашин и Беране.⁴ Међутим, књаз Никола је о примирју стварно био обавијештен тек после свршеног чина.

Ускоро се црногорска влада увјерила да око рјешавања питања мира на Истоку предстоји велика политичка криза, а да глас Русије неће бити ни близу онако јак како се на Цетињу до тада доста нзивно држало. Аустроугарски канцелар гроф Андраши одмах је напоменуо књазу Николи да ће се морати одржати један европски конгрес ради коначне одлуке о судбини Турске — скрећући пажњу како Монархија ненаклоно гледа на „претјерано увећање“ Црне Горе, а особито на њен излазак на море. Што је Подгорица остала у рукама Турака сада су на Цетињу схватили као кобни пропуст — да ће то добро доћи

⁴ Музеји Цетиње, Приновљени рукописи (у даљем навођењу: МЦ ПР), ф. 26, заступник Русије на Цетињу Јонин — грофу Игњатијеву, Цариград, 16/28. II 1878. Датирање у главном тексту је, разумије се, по новом календару, а у напоменама датуми се наводе као у оригиналу, с тим што је при старом рачунању — ново додато у загради.

прије свега Аустро-Угарској, као улог за притисак и уцјене при наредном територијалном обликовању Црне Горе.

Диктатом Турској у Сан Стефану 3. III 1878, Русија је претендовала да Црну Гору територијално увећа за три и по пута. Но, у „прелиминарном“ Санстефанском миру одређује се да ће дефинитивно границе Црне Горе и Турске утврдити европска комисија у којој ће бити заступљене и Висока Порта и црногорска влада. Та комисија моћи ће да у главни нацрт мировног уговора уноси модификације са гледишта „респективних интереса и мира обију земаља“. Ове резерве имале су пуно значење у свјетлу упозорења Аустро-Угарске и Енглеске Русији, како неће признати никаква рјешења која би погађала њихове интересе. Зато се Санстефански мир и Цетиња доимао као мртво слово на папиру.

Како се од Беча осјећао веома хладни вјетар, књаз Никола је још прије Санстефанског мира тамо послао војводу Божа Петровића. Предсједник црногорског Сената понио је поруку књаза да се односи између Црне Горе и Аустро-Угарске „разјасне и поправе“, да се цар Фрањо и гроф Андраши убиједи како жеље, нужде и интереси Црне Горе „немају ништа неспојиво са интересима Монархије“. Војвода Божо, међутим, „неће ступити у неке суштинске преговоре“⁵ (подвучено у оригиналу). Црна Гора ће, значи, с ослоном на Русију, наставити своју независну националну политику, а Беч се само моли, без икаквог улога или јемства, да јој буде наклоњен.

Андраши је узвратио како је задовољан дотадашњим држањем Црне Горе. За будуће, пак, сматра да Црној Гори није потребан излаз на море, најбоље је да закључи један трговински уговор са Монархијом, која ће јој дати све олакшице за транзит преко Котора. Цијена наклоности Беча била је, дакле, незамислива: да Црна Гора постане економски, а сљедствено томе и политички, привјесак моћног сусједа. Иначе, Монархија је већ ширила очи према Албанији, па јој је ваљало да своме посједу Далмације и Боке надода уску траку земљишта до Бојане.

Што се тиче копнених граница, Андраши је отворено ставио до знања војводи Божу да ће Црну Гору одбацити не само од Херцеговине него и од Лимске долине.⁶ Намјера Беча била је да осигура што шири прометни пут за Солун и уједно да се граница Црне Горе што више удаљи од границе Србије. Јер укључење Новопазарског Санџака у Србију или у Црну Гору, или његова подјела између њих, значило би само увод у стварање једне јаче српске државе на југу Монархије.

⁵ Исто, Јонин — Горчакову, 2/14. II 1878.

⁶ Музеји Цетиње, Архивско одјељење (у даљем навођењу: МЦ АО), извјештај војводе Божа књазу Николи, 23. III (4. IV) 1878.

„Стварање једне такве словенске групације наспрам наших граничних земаља Далмације, Хрватске и Славоније, довело би нас у једну незгодну алтернативу. Морали бисмо читав тај словенски комплекс анектирати и тако све Словене под један шатор довести, или се изложити опасности да привлачна снага ове нове творевине, која би по природи традиција и интереса водила ширењу на сусједне Словене, грозно узнемирује наш српскохрватски народни слој“, писао је Андраши 21. IV 1878. своме амбасадору у Лондону Бојсту (Beust).⁷ Таква политика Монархије, између осталог, значила је грозну пријетњу да се Црна Гора, као жижа државне самосталности међу Србима и Југословенима, просто угуши у њеним планинама.

Монархија није бирала средства да Црну Гору лиши морске обале. Преко свога вицеконзула у Бару Нетовића и неколицине попова Беч је повео бјесомучну пропаганду да се католичко становништво приморја на разне начине супротставља црногорској власти. Безброј наручених и изманипулисаних петиција упућено је из Бара у Беч о наводној жељи католика приморја да их Монархија узме под своје окриље. А сви деманти што их је Цетиње слало путем телеграма сторнирани су на задарској пошти.

У таквој ситуацији књаз Никола је отворено поручио рускоме цару да ће се и у случају да сами конгрес Црној Гори одузме приморје — „крваво побити за њега“.⁸ Оваква одлучност Цетиња била је могућа зато што је Русија фактички била морални гарант за постигнути успјех Црне Горе. Књаз Горчаков је повјерљиво упитао кнеза Бизмарка: „Како ће се осјећати руски цар, који је из респекта према Аустро-Угарској зауставио побједоносну операцију свога савезника у Херцеговини да би га упутио на страну гдје је извојевао велику побједу — ако он треба да се и сада покори жељи Монархије да се Црна Гора лиши тековина у Приморју“.⁹ Свакако, безобзирни покушаји Монархије да Црну Гору сасвим лиши морске обале, „поштенном посреднику“ Бизмарку нијесу могли бити вриједни изазивања и понижавања Русије као велике силе. Једини, и то посредни, интерес за Њемачку био је у томе да Бар не поста-не ратна лука Русије.

И, наравно, Аустро-Угарска се морала помирити с тим да Црну Гору не може сасвим одбацити од мора. Уочи Конгреса Беч је наговјестио да ће Црној Гори оставити Бар и нешто обале, с тим да себи осигура одређену стратегијску и поморску

⁷ *Die Grosse Politik der europäischen Kabinetten*, Band II, Berlin 1922, 284.

⁸ Библиотека Историјског института у Титограду (у даљем навођењу: БИИТ), Мемоари војводе Сима Поповића, 137, — I, одјељак Мир и добитак Црне Горе.

⁹ *Die Grosse Politik ...*, V. II, амбасадор Њемачке Швајниц, Петроград — фон Билову, Берлин.

ингеренцију над том луком. За Улцињ са територијом до Бојане Беч је одлучно инсистирао да се врати Турској.

На Конгресу у Берлину границе Црне Горе кројила је Аустро-Угарска, подржавана од Енглеске и Њемачке. Амбиције Црне Горе свеле су се на то да задржи тековине у приморју, дио источне Херцеговине и да добије Беране, Колашин и Подгорицу са стратегијском границом према Албанији. О томе су црногорски делегати војвода Божо Петровић и војвода Станко Радоњић поднијели Конгресу један мемоар. Тај документ стављен је *ad acta*. Кнез Бизмарк је црногорске делегате једном примио — стојећи — и само им рекао: „Што год вам буде одобрио Андраши потврдићу и ја и цио Конгрес“. Узалуд су се представници Црне Горе обраћали руским делегатима Горчакову и Шувалову.

Одлукама Берлинског уговора Црној Гори се одузима Билећа и Гацко, а заузврат додјељује Плав и Гусиње. Турској се враћа Улцињ и Динош, источно од Подгорице, а Црној Гори се додјељује Подгорица са Спужем и Жабљаком и Колашин. Бар са нешто обале остаје Црној Гори, а Спич са тврђавама Хај и Нехај присвојила је Аустро-Угарска.¹⁰ Иако подрубљена са свих страна, Црна Гора је у континенталном дијелу како-тако уобличена, док је у приморју тешко осакаћена.

При свему, Аустро-Угарска је Црној Гори наметнула и знатно ограничење суверенитета над луком Бар. Чланом XXIX Берлинског уговора одређује се да лука Бар и све црногорске воде буду затворене за ратне бродове свих народа. Црна Гора неће моћи да држи ратну флоту. Аустро-Угарска ће вршити поморски полицијски и санитарни надзор над луком Бар и црногорском обалом помоћу малих стражарских бродова и даваће конзуларну заштиту поморској трговачкој застави Црне Горе. На црногорској обали примјениће се аустријско поморско законодавство које је на снази у Далмацији. Црна Гора ће морати да се споразумије са Аустро-Угарском о праву ове да изгради пут и жељезницу преко нове црногорске територије у приморју. На томе путу биће осигурана потпуна слобода промета. Црна Гора имаће потпуну слободу пловидбе ријеком Бојаном.

Аустро-Угарска и Русија постигле су компромис о свим питањима Црне Горе. Само је пуномоћник Италије гроф Лонај на Конгресу приговорио: какви су мотиви и ваљаност прикључења Спича Аустрији? Смјеста је одговорио барон Хајнерле: „Посједовање Спича који доминира Баром, може да осигура и олакша циљ Аустро-Угарске, који се састоји у томе да бди како би барска лука и обала сачувале чисто трговачки карактер“.¹¹ Италијанска љубомора имала је дубљи аспект: гледало

¹⁰ *Documents diplomatiques, Affaires d'Orjent*, Kongres de Berlin, (даље: DD CB), Paris, 1878, protocole 12, 4. VII 1878, 190.

¹¹ Исто, 191; Јово Вукић, *Црна Гора на Берлинском конгресу*, Записи II (1928), 287.

се ко ће наслѣдити Турке у Албанији, ко ће бити господар Јадрана. Италија је у Берлину могла само да се љути.

На непосредни захтјев Аустро-Угарске, у Берлински уговор унијета је и одредба о слободи вјероисповијести у Црној Гори. Предлог је усвојен и одредба гласи: „Сви становници Црне Горе уживаће потпуну слободу вјероисповијести и никаква сметња неће бити чињена било хијерархијској организацији разних цркава, било њиховим односима са својим духовним старјешинама“. Мотиви овога уметка нијесу били вјерске него посве политичке природе. Када је Монархија, све од свршетка рата до почетка конгреса, преко својих агената и католичких попова водила безобзирну кампању да цијело приморје одузме Црној Гори, било је то све прије него брига о слободи вјероисповијести. За очиту претензију Беча да и убудуће политички дјелује преко католичке цркве у Црној Гори, Андраши је унио „правну“ основу у сами Берлински уговор.

Што се тиче односа између Црне Горе и Турске Санстефанским миром је одређено да Русија и Аустро-Угарска имају право арбитраже. Андраши је, међутим, примијетио да то више нема *raison d'être*, пошто је Црној Гори на овом Конгресу дефинитивно призната независност. „У општем је интересу“ — говорио је Адраши — „да државе признате независним постању господари своје судбине и да се науче живјети од властитих извора“. Сви заступници сила прихватили су тај предлог.¹² Највећи непријатељ Црне Горе имао је, наравно, други мотив: када Црна Гора тако одлучно одбија да буде сателит Монархији, нека се формалним истицањем њене независности што боље читује колико ће она бити зависна од Русије; и нека Русија бар нема правне основе за било какво унилатерално арбитраже у стварима које се тичу односа Црне Горе и других држава.

Када је, пак, требало спровести одлуке Берлинског уговора о новим границама Црне Горе, директно се испријечио покрет Призренска лига или Албанска лига, који се организационо био оформио баш у дане одржавања Конгреса у Берлину. Лига је одлучила да се Црној Гори не дају „албанске земље“ — широко подразумијевајући територије гдје у неком броју живе Албанци.¹³ Овај покрет потпуно се ослонио на Турску, али га је на одређени начин подржавала и у суштини омогућавала Аустро-Угарска. Непосредни циљ Беча био је да што лакше окупира Херцеговину, па је ваљало да се Црногорци и Албанци што прије заваде. Одмах је црногорска влада добила

¹² Ј. Вукић, Исто, 286.

¹³ Архив Црне Горе Цетиње, Архива Аустроугарског посланства (даље: АЦГ АУП), ф. 10, Статут Призренске лиге (Карарнаме), 17. VI 1878, у прилогу извјештаја аустроугарског конзула у Скадру Липића — грофу Андрашију, 20. VI 1878; Bernard Stulli, *Albansko pitanje*, Rad JAZU, Zagreb, 318, 322—323.

више обавјештења како Аустро-Угарска преко својих агената охрабрује Албанце да се супротставе Црногорцима.¹⁴

Главни циљ Албанске лиге, дакле и Турске, био је да на сваки начин задрже Плав и Гусиње. Тога ради скадарски валија Хусеин Хусни-паша одуговлачио је са предајом Подгорице. Пошто се подгорички муслимани упркос настојања Хусеин-паше нијесу дали увући у албански покрет, питање предаје Подгорице са Спужем и Жабљаком сводило се на ствар техничке природе. Рачунајући Подгорицу као животно питање будуће Црне Горе, књаз Никола се концентрисао да најприје добије ово мјесто. Привремено занемарење питања Плава и Гусиња имаће за последицу да се Турци и Албанци добро припреме да одлучно одбију предају тих мјеста. Ово тим прије што се за предају Подгорице Црној Гори имплицитно везивало враћање Улциња и Диноша Турској.

Турци су стално измишљали тешкоће и изговоре за одуговлачење предаје Подгорице. Књаз Никола се обратио влади Аустро-Угарске да утиче код Порте како би испунила територијалне обавезе према Црној Гори. За Беч је то био прави моменат — баш када је требало да књаз Никола појача мјере и утицај на Херцеговце како се не би противили окупацији њихове земље од стране Монархије. Крајем јула 1878. гроф Андраши је могао да пренесе захвалност цара Фрање Јосифа књазу Николи за његове коректне поступке према запосједању Херцеговине од стране аустроугарске војске, што је било у току; тиме књаз, истиче Андраши, у потпуности испуњава дужности доброг сусједа. Заузврат, аустроугарски канцелар констатује да књаз има апсолутно право да брзо добије Подгорицу, као мјесто од виталног значаја за Црну Гору. Ради тога је, каже, његов амбасадор у Цариграду већ добио потребне инструкције да се одлучно заложи у смислу књажеве жеље. На крају Андраши обавјештава књаза да су му амбасадори Енглеске, Француске и Италије у Бечу обећали исту такву подршку њихових влада захтјеву Црне Горе да добије Подгорицу.¹⁵ Практично, засад се радило само о Подгорици, али књаз Никола није пропуштао да помене и Плав и Гусиње. Нимало случајно, што ће се касније показати, Андраши се ограничио само на предају Подгорице.

Што се тиче Херцеговине, књаз је, иако тешка срца, ревносно испуњавао дужност „доброг сусједа“. Претходно је херцеговачке главаре конфинирао на Грахову.¹⁶ У ослобођеном ди-

¹⁴ МЦ ПР, Јонин — заступнику мин. ин. дјела Русије Гирсу, 28. VI (10. VII) 1878.

¹⁵ МЦ АО, гроф Андраши — књазу Николи, 22. IX 1878.

¹⁶ Др Хамдија Капићић, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, Научно друштво БиХ, грађа, књ. 3, Сарајево 1956, одјељак Црна Гора према окупацији Босне и Херцеговине, 17—19.

јелу Херцеговине — Зупцима, Билећи, дијелу Гацког и Црквицама близу Фоче — црногорска војска чекала је Аустријанце „на смјену“. Преко свога капетана у Билећи црногорска влада је Аустријанцима пружала и значајне обавјештајне услуге.

Жалосна предаја преосталих 3500 војника (из оних крајева Херцеговине које црногорско-херцеговачка војска није била ослободила) обављена је 6. X 1878. на Горичком пољу код Требиња. Претешка дужност предаје пала је на једног од највећих бораца за уједињење Црне Горе и Херцеговине војводу Петра Вукотића. Преузимање оружја од храбрих и оданих Херцеговаца извршило се под командом једног Србина у аустро-угарској служби, генерала Стевана Јовановића,¹⁷ што је такође трагичан симбол наших судбина у прошлости.

Књаз Никола је правдао свој поступак. Херцеговци су хтјели, каже с правом, одушевљено се потући са Аустријанцима, али их је он одвратио од узалудне борбе. „Сили се ваља приклонити, а снагу сачувати за бољу прилику. Херцеговци су били увјерени толиким жртвама црногорским у устанку и рату, да књазу мање не пуца срце за Херцеговином него њима истијема и покорили су се његовијем разлозима и добријем савјетима. Одусташе од борбе с Аустријом“. Сасвим је разумљиво да се књаз Никола није лака срца одрекао Херцеговине. Али ту своју велику жртву, и посебно поступак са предајом оружја, књаз је директно образложио тиме да је „хтио показати Аустрији и другијем силама, да се он безусловно покорава њиховијем одлукама, само да тијем јаче истакне и своје право очекивање, да ће се и према Црној Гори извршити без одлагања сва закључења Берлинског конгреса“.¹⁸ Но, што год калкулисао књаз Никола, чином на Горичком пољу за свагда је стављена тачка на ону деценијама јединствену и ујединитељску црногорско-херцеговачку ослободилачку борбу. Изгубљена шанса не значи да је и та борба била посве узалудна, већ да ће у рјешавању све заоштранијег српског и југословенског питања даљи историјски развој поћи другим правцем.

Узгредно Црногорци су вршили војни притсак и за предају Колашина. Колашински муслимани, на челу са Нури-бегом, покушали су да одуговлаче предају. Али, будући под притиском црногорске војске и изван непосредног домаћаја скадарског валије и Призренске лиге, а под мучним утиском Аустро-Угарске окупације Босне и Херцеговине, Колашинци су убрзо попустили. Црногорска војска ушла је у Колашин 4. X 1878.¹⁹

¹⁷ Данило Тунгуз-Перовић, *Устанак херцеговачко-бокељски*, Сарајево 1922, 12—15; *Дневник капетана Сауервалда*, Београд 1931, 75.

¹⁸ Никола I, *Херцеговачки устанак*, Записи XVI (1936), 86—87.

¹⁹ В.: Рад др Новице Ракочевића, *Исељавање муслимана и разграничење Црне Горе и Турске у области Колашина послје Берлинског конгреса*, Историјски записи, 1962, 2, 257—274.

Хусеин-паша и даље је отезао са предајом Подгорице. Ствар је кренула сигурним путем тек кад је руска влада запријетила да неће повући своје преостале трупе из зоне јужно од источне Румелије док Турци не евакуишу Подгорицу. На састанку у Бечу новембра 1878. Шувалов се сагласио са Андрашијем да Руси изврше такав притисак на Турке.²⁰ Како су Монархија и особито Енглеска, као ексклузивно поморска сила, биле опасно конфронтране са Русијом око источног питања — обје су биле веома заинтересоване да руске трупе што прије оду из близине Цариграда.

Кад су, напokon, прихватили оно што је било неминовно, Турци су са Црногорцима лако постигли технички споразум о предаји Подгорице. Турци су напустили а Црногорци запосјели Жабљак 7. фебруара, а Подгорицу и Спуж 8. фебруара 1879. Међутим, као што смо напријед истакли, по Бергинском уговору добитак Подгорице имплицитно се везивао за враћање Улциња и Диноша, па су ова мјеста Црногорци истога дана предали Турцима.²¹ Мала територија Диноша у рукама Турака стратегијски ће значити да граница Црне Горе према Албанији (источно од Подгорице) остане веома рањива. Тиме је Беч, кројећи границе Црне Горе, објективно створио основни разлог да књаз Никола одустане од своје намјере да Подгорицу убрзо учини престоницом земље.

Остало је питање Плава и Гусиња, који су Црној Гори досуђени као накнада за напуштање дијела источне Херцеговине. Видјесмо, Црна Гора је Аустро-Угарској већ предала дио Херцеговине ради добијања Подгорице. За Плав и Гусиње, према томе, Црној Гори је остало само слово Берлинског уговора и ослонац на Русију.

Монархија се, затим, потрудила да билатералним путем са црногорском владом спроведе одредбе XIX члана Берлинског уговора. Најприје су мјесни команданти Котора и Бара средином маја 1879. обавили примопредају Спича. Утврђена је нова гранична линија између Црне Горе и Аустро-Угарске на потезу од ушћа потока Жељезнице у Јадранско море до врха планине Врсуте.²² За брз и лак споразум свака страна имала је свој

²⁰ На темељу тога договора Руси су ставили Цариграду на знање: ако се Турска буде одупирала да на основу Берлинског уговора регулише граничено питање с Црном Гором, они ће је сматрати везаном условима Санстефанског мира (МЦ ПР, Гирс — амбасадору Лобанову-Ростовском у Цариграду, 10 (22). XI 1878).

²¹ Никола I, н. д., Записи XVI (1936), 86—87; *Глас Црногорца*, бр. 4, 10 (22). II 1879.

²² Архив Црне Горе Цетиње, Фонд Министарства иностраних дјела (даље: АЦГ, МИД), ф. 2, записник о разграничењу Црне Горе и Аустро-Угарске од врха планине Врсуте до ушћа потока Жељезнице у Јадранско море, Цетиње 17 (29). маја 1879. У библиотеци Историјског института у Титограду — фотокопије из Државног архива у Бечу налази се извјештај Емануила Будисављевића, окружног начелника у Котору, као заступ-

мотив. Аустријанци су се постарали да избјегну могућност да међународна комисија за разграничење Црне Горе и Турске преузме посао њиховог разграничења са Црном Гором; избјегли су, заправо, да се руски камесари појаве на новој граници Црне Горе и Херцеговине и отуда понесу топографске мапе, скице итд. Црногорци, излазећи у сусрет Аустријанцима, гајили су наду, заправо илузију, да ће заслужити њихову наклоност у питањима разграничења Црне Горе и Турске.

Што се тиче одредбе о поморској и санитарној контроли над црногорском обалом, Монархија је вршила тешки притисак да би у Бару установила „ц. и к. аустроугарску и књажевско-црногорску лучку капетанију“, која би административно била потчињена Поморској влади у Трсту.²³ Беч је рачунао на материјалну оскудицу и одсуство поморских знања Црногораца. Но, држећи Бар у својим рукама, а подржавана и инструктирана не само од Русије него и од Италије, црногорска влада се у формално тајним преговорима одлучно одупрла насртају Беча. Мјесто грубог покушаја да наметне своје тумачење, аустроугарска влада је напоскон прихватила компромисни предлог књаза Николе од 20. I 1880. о принципима и модилитетима спровођења XXIX члана Берлинског уговора.

Књаз Никола се обавезао да Бар и његово обално подручје никако неће бити прибјежиште странцима злонамјерним према Монархији. Црногорски лучки уред у Бару вршиће службу поморске и санитарне полиције. Али, кад се за то укаже потреба, Аустро-Угарска има право да са мора — са палубе својих обалских стражарских бродова — врши поморску и санитарну инспекцију луке Бар и црногорске обале. Један орган Поморске владе у Трсту моћи ће периодично (четири пута годишње) да инспектира црногорски лучки уред. Поморској влади у Трсту припадаће иницијатива за предузимање те инспекције — с тим што ће за сваку инспекцију бити потребна претходна сагласност црногорске владе. Књаз Никола је прихватио да поморско законодавство у Црној Гори одржи у трајној сагласности са оним аустријским у Далмацији — под претпоставком да примјена тих закона не штети интересима Црне Горе. Књаз Никола се сагласио да Аустро-Угарска изгради један пут и (или) жељезничку пругу преко нове црногорске територије у приморју. Углавном, суверенитет Црне Горе над

ника (комесара) Аустро-Угарске у послу око разграничења. Будисављевићев извјештај складно допуњује поменути записник црногорског заступника (комесара) војводе Маша Врбице, с тим што је први подробнији, са топографским приказом и цифарским ознакама кога на томе потезу границе.

²³ Динко Франетовић, *Дипломатске акције великих сила око спречавања и ограничавања суверенитета Црне Горе на мору у вези с одредбом Берлинског уговора 1878. године*, Поморски зборник II, Задар 1964, 765—770.

луком Бар — као искључиво трговачком — у основи је сачуван.²⁴

Када крајем 1880. Турска буде принуђена да Црној Гори умјесто Плава и Гусиња врати Улцињ, Аустро-Угарска ће свој пристанак условити тиме да се важеће ХХИХ члана Берлинског уговора примијени и на обалу Улциња.²⁵ Црногорска влада прихватила је то без икакве оградe.²⁶

Црна Гора ће се након три деценије ослободити туђинске ингеренције над својим морем. Пошто је Аустро-Угарска 1908. извршила анексију Босне и Херцеговине, чиме је укинут ХХV члан Берлинског уговора, књаз Никола је прогласио да ни Црну Гору више не везују одредбе ХХИХ члана тога уговора о поморској и санитарној контроли Аустро-Угарске.

Међународна комисија за разграничење Црне Горе и Турске са заступницима Аустро-Угарске, Њемачке, Русије, Француске, Италије, Турске и Црне Горе, окупила се маја 1879. на Цетињу, да би убрзо прешла у Скадар. У послу око утврђивања граничне линије капитално питање била је предаја Плава и Гусиња Црној Гори. Међутим, као бјежећи од чвора проблема, комисија је одлучила да се најприје бави сектором границе између Јадранског мора и Скадарског језера. Али, од првог корака наишла је на безобзирну опструкцију турских комесара, који су подносили немогуће предлоге, мијењали имена локалитета у мапама, наводно тражили и чекали нове инструкције од Цариграда итд. Турцима је то могло бити у првом реду због антицрногорског рада Аустро-Угарске. Њемачка је обавезно слиједила Монархију. Енглеска у својој антирусској политици углавном исто тако, а Француска и Италија као незаинтересоване такође су се опредјелјивале уз већину. Тако је међународна комисија лутала демаркационом линијом без икаквог резултата.

Циљ Монархије био је да Црна Гора остане у непријатељским односима са Турском. Баш у вријеме када се окупила међународна комисија за границе Црне Горе и Турске, а сјутрадан (12. V 1879) пошто је Црна Гора предала Спич Аустрији, гроф Андраши је инструктирао Барона Темела: „Није наш интерес да се остваре тјешњи односи између Црне Горе и Тур-

²⁴ АЦГ МИД, књаз Никола — аустроугарском посланику на Цетињу пуковнику барону Густаву фон Темелу, 8 (20). I 1880; АЦГ АУП, ф. 17 с. Као неки центлменски споразум на основу предње ноте књаз Николе барону Темелу — овдје је докуменат под насловом: Aus einer note des Ministeriums des Aussern an beide Handelsministerien vom 18. Februar 1880, Z 736/9.

²⁵ АЦГ АУП, ф. 13 с, посланик Темел — мин. ин. дјела в. Станку Радоњићу, 13. V 1880.

²⁶ АЦГ МИД, Радоњић — Темелу, 2 (14). VI 1880.

ске“.²⁷ Међу мотивима такве политике свакако су биле и претензије Беча према Албанији и јужном Јадрану. Иначе, дозирање непријатељства између Турске и малих балканских држава, засада нарочито са Црном Гором, било је једно од руководећих начела спољне политике Монархије. Сада је било потпуно јасно чему се Црна Гора могла надати од тога што је Спич онако глатко предала Аустрији.

Што се тиче Плава и Гусиња, у Бечу су убрзо дошли до закључка да су у Берлину учинили грешку досуђујући та мјеста Црној Гори. Посједујући Плав и Гусиње Црна Гора би држало се у Бечу, имала добру политичку и стратегијску позицију за утицај и експанзију према Метохији и Новопозарском Санцаку, што би се директно косило са интересима и тежњама Монархије на томе простору.²⁸

Поводом држања аустроугарских комесара у комисији за разграничење са Турском, а дозивајући у памет цјелокупно понашање Беча од свршетка рата, књаз Никола и његова влада схватили су и констатовали да главни непријатељ Црне Горе више није Турска него Аустро-Угарска.

Русија је Црној Гори стално савјетовала мир и стрпљивост, али с тим да непрекидно инсистира на испуњењу услова и духа Берлинског уговора, који једнако обавезује све државе потписнице. Иако је Монархији одговарало што Плав и Гусиње фактички измичу Црној Гори, она би била посљедња за преседан да се једна суштинска одредба Берлинског уговора формално анулира. И Турска је званично стајала на позицији легитимности, па се не једном и изразила: нека Црна Гора сама заузме Плав и Гусиње. Чињеница је, међутим, да је Турска у питању границе са Црном Гором у свему помагала и подржавала Албанску лигу. Црногорска влада, водећи игру на свој начин, званично је Албанску лигу апсолутно игнорисала. Наоко је парадоксално што су Црна Гора и Турска баш у таквој ситуацији успоставиле дипломатске односе.

Међутим, дипломатска активност црногорског посланика војводе Станка Радоњића код Порте и преко заступника европских сила била је посве узалудна. Турци су само обећавали, тражили рокове, изговарали се сметњама што их чини Албанска лига итд. Код књаза Николе и његове околине преовладао је став да нешто треба покушати и војним средствима. У првој половини октобра 1879. црногорска влада је упутила према Плаву 4500 војника под командом војводе Марка Миљанова. У почетку војвода Марко је „исправљао положаје“ заузевши неке

²⁷ БИИТ, Фотокопије из Државног архива у Бечу, Андраши — Темелу, 12. V 1879.

²⁸ Глигор Станојевић, *Прилози за дипломатску историју Црне Горе од Берлинског конгреса до краја XIX вијека*, Историјски часопис САНУ, XI, Београд 1961, 152.

утврђене тачке противника. Цетиње га је, међутим, оштро упозорило да се строго држи одбране.²⁹

Порта је алармирала Европу како Црногорци хоће да питање ријеше силом, ометајући тако њену „мирну предају“ Плава и Гусиња, која тобоже непосредно предстоји. Упоредо су Турци подстакли Албанце да се организују и мобилишу стављајући им на располагање и војне магацине. Албанци су масовно пошли у помоћ Плаву и Гусињу.

Аустро-Угарска је узела улогу неке врсте посредника. Андраши је 15. октобра инструктирао барона Темела на Цетињу: „Док ми у Цариграду настојимо да се изврши *формална предаја* (подвлачење наше), дотле ћете Ви замолити књаза да у интересу хуманости и мира застане с мјерама које би могле изазвати проливање крви“.³⁰ Андрашијева „формална предаја“ значила је то да двије стране саставе и потпишу један докуменат о примопредаји Плава и Гусиња, а затим нека се Црногорци и Албанци — „у интересу хуманости“ — крваво разрачунавају.

У одсуству адекватније акције сила потписница Берлинског уговора, Турци су могли давати обећања која нијесу мислили испунити. Руси сами нијесу могли ништа учинити за Црну Гору. Зато кад се Беч почео залагати за „формалну предају“, Петроград је савјетовао црногорској влади да стрпљиво ради тражећи мирно политичко рјешење.³¹

У Плаву и Гусињу до краја новембра окупило се преко 6000 наоружаних Албанаца. Као бројнији, Албанци су преузели иницијативу у изазивању инцидента. Цетиње је поново упозорило Марка Миљанова да се строго држи одбране. Међутим, један испад Албанаца 4. XII 1879. код села Велике изазвао је Марка да са два батаљона непромишљено јурне кроз њихове положаје. Код села Новшића, у дубоком снијегу, Црногорци су били опкољени. Навече су стигли у помоћ батаљони Ровачки и Морачки и Црногорци су се извукли уз тешке губитке.³²

Успјех на Новшићима охрабрио је Албанце, улио им самопоздање. Увеличавајући побједу, они су тумачили како раније у саставу турске војске и под туђом командом нијесу има-

²⁹ АЦГ, Фонд Мин. унутрашњих дјела (даље АЦГ МУД), в. Машо Врбица — в. Марку Миљанову, 18 (30). X и 24. X (5. XI) 1879, бр. 786 и 791.

³⁰ *Actenstücke aus den Korespondenzen des k. und k. gemeinsamen Ministeriums des Aussern über orientalische Angelegenheiten* (даље: *Actenstücke...*), Wien 1881, мин. ин. дјела Хајмерле — Темелу, 7. X 1879, док. 11, 208.

³¹ МЦ АО, Мемоари војводе Гавра Вуковића, рукопис Велесиле и Црна Гора.

³² *Глас Црногорца*, бр. 46, 1 (13). XII 1879; *Actenstücke...*, Темел — Хајмерлеу, 21. I 1880, док. 80, 243—244. Ово је извјештај и оцјена боја на Новшићима пуковника Темела након његова одсуства и повратка на Цетиње почетком 1880 — прије свега на основу података добивених на Цетињу, а свакако и с других страна.

ли среће у бојевима са Црногорцима, а сада су показали да се сами могу успјешно тући са њима. Основни ефекат боја на Новшићима било је јачање позиције Албанске лиге, и практично је запечаћена могућност да Црногорци дођу у посјед Плава и Гусиња.

Црногорска влада хитно је мобилисала 14 батаљона и упутила их на фронт према Плаву.³³ Хтјело се по сваку цијену спријечити да Албанци евентуално постигну још један војни успјех. Проблем снабдијевања војске био је ужасан терет за Црну Гору. Година је била веома сушна и неродна. Русија је упутила жито које се већ искрцавало у Бару и Будви. Товарна стока и жене на леђима преносили су жито до војске, као и становништву које је знатним дијелом већ трпјело глад. Трговци и многи главари, међутим, добро су зарађивали лифериујући месо за војску.³⁴ Народ је сносио невоље, разумио ову кампању као неку нормалну обавезу рата са „Турцима“, али морал је ипак био уздрман.

Султан је био упутио Мухтар-пашу са 15 батаљона низама наводно у циљу да преда Плав и Гусиње Црној Гори. Тек после крвопролића на Новшићима Мухтар-паша се огласио прокламацијом становништву Плава и Гусиња да се тобоже приклонио рјешењу Берлинског уговора. Но, какве ли циничке поруге када султан истовремено изјављује да не допушта да се питање рјешава силом, јер неће да упада у искушење да се муслимани међусобно туку ради интереса хришћанских Црногораца. А Мухтар-паша је након свога „прогласа“ изјавио како не може да гарантује за држање својих војника, пошто се они братиме са Албанцима.³⁵

Руска влада је напokon проговорила. Лично књаз Горчаков обратио се на праву адресу — грофу Андрашију. Горчаков упозорава како треба боље оцијенити што значи изјава Мухтар-

³³ АЦГ МУД, ф. 4., в. Машо — „г. Командире“, 25. XI (7. XII) 1879. Овим расписом наредбе за покрет добили су преко командира три батаљона Катунске нахије, два бјелопавлићка, пиперски, команско-загарачки, горњоморачки, ровачки, цеклински и љуботињски, а преко војводе Лазара Сочице три батаљона његове бригаде.

³⁴ Исто, депеше в. Лазара Сочице в. Машу Врбици, из Горанског, 24. XI (6. XII), 26. XI (8. XII) и 1. (13). XII 1879. Војвода Лазар јавља да је црногорској војсци продао 1080 брава и узео капару од државе „за нешто говеда“, које још није испоручио. Затим в. Лазар препоручује в. Машу да се код једног племенског капетана купи „12 добрих волова“, те нека се пошаљу два—три вјешта трговца из Његуша да купују браве у Пиви. У посљедњој депеши в. Лазар говори како жели да предводи војску.

³⁵ Архив Државног секретаријата за иностране послове у Београду, Политичко одјељење, (даље: АДСИП ПО), ц/4, ф. 3, посланик Црне Горе у Париграду в. Станко Радоњић — в. Машу Врбици, 28. XI (10. XII) 1879; видјети: У. Г. Сенкевич, *Албанија в период восточног кризиса*, Москва, 1965, 125—126.

-паше да не може употријебити силу против Албанаца јер се његова војска са њима братими. Ако Порта не може одговарати за држање својих трупа — њихово присуство у Албанији само охрабрује отпор Албанаца. Таква ситуација се не може толерисати: Берлински уговор се не извршава, крв се пролива, Црна Гора се економски упропашћује држећи толику војску на граници. Горчаков стога предлаже да силе учине енергични колективни корак у Цариграду, у циљу да се Порта принуди да изврши Берлински уговор о границама Црне Горе. Нека Турци одмах повуку своје трупе из тога региона, а силе би, залагао се Горчаков, могле изаслати једну комисију да на лицу мјеста испита ситуацију и предложи конкретне мјере за рјешење проблема.³⁶

Услиједио је својеврсни дипломатски дуел између аустроугарске владе и Порте. Министар спољних послова Хајмерле упозорио је Турску како је његова влада одвратила Црну Гору од намјере да Плав и Гусиње силом заузме — зато што је вјеровала у њихова (турска) обећања. „Аустроугарска влада је већ исцрпила своја заузимања на Цетињу, па нека се Порта замисли пред посљедицама које могу далеко превазићи важност Плава и Гусиња“.³⁷ Порта је узвратила како њихов задатак није био у томе да силом заузимају Плав и Гусиње и предаду их Црногорцима, већ у томе да изолују та мјеста од остале Албаније, а Црногорци нека их сами заузму.³⁸ Хајмерле на то констатује да су Портине изјаве „неморално контроверзне“ и прецизира како је требало да она објави становништву Плава и Гусиња да је ослобођено сваке поданичке везе са Отоманском царевином, а да се „формална предаја“ тих мјеста изврши путем једног акта који ће потписати надлежни комесари Црне Горе и Порте.³⁹ Ето, и изричито се каже како Беч замишља „формалну предају“. Очито је да Беч жели да Црногорце и Албанце трајно закрви са несагледивим посљедицама и крајем.

Али је и сама Порта одбацила бечку формулу о „формалној“ предаји Плава и Гусиња. Турци су се побојали да то не буде преседан за њихово разграничење са Грчком у Епиру, што би Грцима могло бити довољно да, такође по Берлинском уговору, уђу у посјед своје нове границе са Албанијом.⁴⁰

Црногорска војска и војска Албанске лиге и даље су стајале суочене на фронту код Плава. Охрабрени успјехом на

³⁶ *Actenstücke*..., кнез Горчаков — амбасадору Новикову у Беч, 29. XI (11. XII) 1879, док. 34, 217.

³⁷ Исто, гроф Хајмерле, Беч — барону Косјеку, Цариград, 13. XII 1879, док. 36, 218.

³⁸ АЦГ, МИД, министар иностраних дјела Савас-паша — амбасадору Порте у Риму, доставља копију писма амбасадору Едхем-паши у Беч, тј. поруку за Хајмерлеа, 15. XII 1879, стр. 224.

³⁹ *Actenstücke*..., Хајмерле — Косјеку, 22. XII 1879, док. 45, 244.

⁴⁰ МЦ АО, Мемоари Вуковића, исто.

Новшићима, Албанци су пожељели још један, тако рећи, опроштајни бој. Црногорци, тачно обавијештени о намјери Албанаца, добро су се припремили да их дочекају. Трећег дана Божића, 8. I 1880, Албанци су ударили са око 7000 војника. Код Мурине 4000 Црногораца су им нанијели тешке губитке и одбацили их преко демаркационе линије.⁴¹ Наравно, Албанци су задржали Плав и Гусиње. Услјед тешке зиме обје војске су се потом спонтано разишле.

Порта, очигледно, и када би то хтјела, више није могла убиједити Албанце да Плав и Гусиње предаду Црној Гори. Црногорској влади остало је само да се грчевито држи легитимне основе Берлинског уговора.

Створила се безизлазна ситуација око извршења једне суштинске одредбе Берлинског уговора. Појавила се бојазан од разбуктавања нове источне кризе. Француска влада се заинтересовала за тражење излаза и оцијенила да би Црној Гори ваљало понудити компензацију неком другом територијом.⁴² Идеју француске владе прихватила је Италија примајући се посредовања већ крајем јануара 1880. године. Италијански амбасадор у Цариграду гроф Корти је током фебруара код Порте и црногорске владе начелно сондирао предлог да се Црној Гори уступи територија албанских племена Груда и Хота источно од Подгорице. Дискретно прихватајући идеју, књаз Никола је истицао да он у томе правцу неће да предузима никакву иницијативу, већ да једнако стоји „на позицијама Берлинског уговора“. Европске силе, сматра књаз, што се тиче граница Црне Горе могу саме да модификују тај уговор, с тим што оне преузимају на себе и одговорност за реализацију аранжмана.⁴³

⁴¹ АЦГ МУД, бр. 4, депеше из Андријевице: в. Божо — в. Машу, 26. XII 1879 (7. I 1880), о очекивању боја за сјутрадан и о дислокацији црногорских трупа; в. Миљан Вуков — в. Машу о томе како је од првака прекограничних Васојевића Панта Цемова из Берана обавијештен да је у боју на Мурини трећег дана Божића (8. I по новом) осим Албанаца учествовало и равно три батаљона низама; у више депеша Министарства унутрашњих дјела ових дана говори се о боју на Мурини и великим губицима Албанаца. Апсурдне су тврдње двојице албанских историчара да су Црногорци 8. I 1880. напали са 7000, а Албанци се наводно одупрли са 3500 војника. Црногорци су тобоже имали 3500 мртвих, рањених и заробљених, а Албанци упола мање — 1750. (Xhemal Punavia i Skender Isacu, *La strategie et la tactique militaire de la „Ligue de prizrend“*, *Studia albanica* 2, Tirana 1968, 72—75). О губицима на обје стране в. Гавро Вуковић, на основу једног „приватног“ писма, утврђује: „Црногораца је погинуло 37, а рањено 75, док је „турских глава посјечено 300“ (Мемоари историчара могу само да потврде да су Албанци имали тешке губитке.

⁴² *Documents diplomatiques, Affaires du Monténégro*, tome I, Paris 1880 (даље: DDAM), амбасадор Француске у Цариграду — мин. ин. дјела Фрејсинеу, Париз, 17. I 1880, док. 20, 22—23.

⁴³ Исто, француски конзул у Дубровнику Сен Кантен — мин. Фрејсинеу, 15. II 1880, док. 26, 33—34.

Аустро-Угарска је, међутим, од самог почетка резервисана. Министар Хајмерле је, додуше, допуштао да има правно основа да се у Берлинском уговору изврше модификације. Али за Беч се у првом реду постављало питање хоће ли католици Груда и Хота прихватити власт Црне Горе или ће пружити отпор. У складу са тим Монархија се такође оградилa од обавезе да се Црној Гори дају гаранције или врши притисак на Турке да изврше нови аранжман. За свој став Беч је молио и наишао на пуни одзив Лондона. Британска влада је истакла како поводом италијанске иницијативе о турско-црногорској граници највећу важност придаје својој сагласности са владом Аустро-Угарске.⁴⁴

Наравно, Беч се ни овога пута није отворено декларисао као кршилац једне одредбе Берлинског уговора. Инструирајући Темела средином фебруара 1880. године, Хајмерле констатује како се поводом компензација што их је за Црну Гору предложила „једна од влада“ његова влада до сада држала резервисано. Међутим, „ако књаз Никола прихвати у принципу турски предлог, ми не оклијевамо да га подржимо нашим добрим услугама код Порте“. Истовремено Хајмерле је наложио своме амбасадору у Цариграду Косјеку да се више „не противи“ и да подржи акцију грофа Кортија.⁴⁵ Ово је, међутим, био само тактички потез како би се избјегла одговорност за случај прекида преговора, јер је гроф Корти због опструкција Монархије једном био ријешео да одустане од посредовања.

У пракси, у самој Албанији, Беч је преко тамошњих језуита развио огромну пропаганду међу албанским католицима да се концентришу са муслиманима у одбрани Груда и Хота од Црне Горе. Конзул у Скадру барон Липић толико се у ту работу упуштао да га је министар Хајмерле једном опоменуо да буде опрезнији како непотребно не би изазивао пажњу Цетиња.⁴⁶

Држање Аустро-Угарске објашњава се и тиме што нову акцију води Италија — супарник Монархије на Јадрану. Док се Италија још није била завадила са Француском због аспирација у Африци, и док још није ступила у савез са Њемачком и Аустро-Угарском, постојала је нека бојазан од тјешњег зближења ње и Русије. Могли су у Бечу бити поздрављени да би успјех Кортијева посредништва унеколико подстакао могућност зближења Рима и Петрограда. Али, прије свега, Монархија је албанске католике држала као средство своје будуће пенетрације у Албанију, циљајући да у новој рунди рјешавања источног питања, кад год то буде, поново себи приграби лавовски дио.

⁴⁴ *Actenstücke* . . . , министар Хајмерле — амбасадору Карољију у Лондон, 7. II 1880, док. 89, 249—250. и Карољи — Хајмерлеу, 12. II 1880, док. 90, 251.

⁴⁵ МЦ АО, Мемоари Вуковића, исто.

⁴⁶ И. Г. Сенкевич, н. д., 148.

У Скадру је наново формиран Скадарски комитет Албанске лиге, који је остварио акционо јединство муслимана и католика против уступања Груда и Хота Црној Гори.⁴⁷ У потпуној сарадњи са турским властима, Комитет је до почетка априла 1880. спровео опсежне економске, политичке и војне мјере и мобилисао око 10 хиљада војника.

У Цариграду су се водили тешки преговори око израде пројекта компензације. А када је дошло до потписа, султан је докуменат условио клаузулом: „Пошто царска војска евакуише и црногорска војска запосједне уступљено земљиште, Порта скида са себе сваку одговорност за компликације које се тамо могу догодити“. Турци су одбијали свако објашњење и разговор, укључивши и питање да ли одричу своју одговорност и за држање оних Албанаца који остају њихови поданици.⁴⁸ Како је Порта радила да црногорску владу наведе на прекид разговора и онда је огласи за искључивог кривца за то, књаз Никола је одобрио да се и такав докуменат потпише.⁴⁹

Такозвани меморандум од 12. априла, без прецизнијих модалитета, одређује да отоманске трупе најдаље за 10 дана предају територију Груда и Хота црногорским трупама. О часу повлачења Турака црногорски командант у Подгорици мора бит обавијештен 24 часа раније.⁵⁰

Међутим, на освит 22. априла 1880. територију и положаје које је требало уступити Црној Гори редовна турска војска уредно је уступила војсци Албанске лиге. Ујутро у 9 сати Турци су обавијестили Црногорце како ће у 16 часова (!) почети да напуштају ову територију. Протести због кршења договореног рока од 24 часа нијесу помогли. Ипак су се дјелови црногорске војске упутили према наводно турским положајима. Дочекали су их Албанци огорченом ватром. Сходно упутству са Цетиња, црногорске трупе су се повукле.⁵¹

Кад се комедија одиграла, оптужбе црногорске владе засноване на јасним чињеницама просто су дале маха хипокризацији Тврца: они се нијесу снебивали да и за овај неуспјех окривљују Црногорце.⁵²

Владе европских сила ипак су схватиле да су се нашле у компромитујућем положају; упозориле су Порту на велику одговорност којој се излаже ако не нађе лијека за стање које је створила. На сваки начин, одлука сила о границама Црне

⁴⁷ Исто, 149—150.

⁴⁸ МЦ АО, Мемоари Вуковића, исто.

⁴⁹ DDAM, Сен Кантен — Фрејсинеу, 14, IV 1880, док. 71, 99—100.

⁵⁰ АЦГ МИД, ф. 4, копија Меморандума од 12. IV 1880.

⁵¹ DDAM, Сен Кантен и ле Ре — Фрејсинеу, 23. и 25. IV 1880, бр. 108 и 113, 122—125 и 132—133.

⁵² Ј. Вукић, н. д., 69—70; АДСИП ПО, ф. III, Вуковић, Цариград — Радоњићу, Цетиње, 4 (16) V 1880.

Горе није се могла мимоићи. Монархија је, додуше, била задовољна што су Плав и Гусиње као и Грудни и Хотин остали у рукама Турака. Међутим, у Бечу су већ цијенили да би даље јачање покрета Албанске лиге храбрило тенденцију ка аутономији Албаније, што би могло истаћи питање Македоније, а све заједно неповољно утицати на прилике у Босни и Херцеговини, гдје Монархија још није била учврстила власт.⁵³

Посебно је савезнички уговор Аустро-Угарске са Њемачком, што га је октобра 1879. створио Бизмарк, са основном сврхом да Монархију штити од Русије, али и да је држи на узди, обавезивао Беч да већ потражи излаз за црногорско гранично питање, и тако престане са изазивањем Русије. Берлин је заправо веома оштро реаговао на нову турско-албанску превару 22. априла. Кнез Хоенлоје акцентирао је чињеницу што је шеф скадарске полиције (миралај Одо-бег Соколовић) аутоматски постао командант војске Албанске лиге која се супротставила извршењу аранжмана о Грудима и Хотима, оцењујући то као флагрантни доказ о сарадњи Албанаца и турске власти. Изражавајући забринутост, Хоенлоје је наложио своме амбасадору у Цариграду да се придружи осталим заступницима сила у заједничким енергичним корацима на Порти.⁵⁴ Беч, према томе, није имао куд него да се добро постара за рјешење црногорског граничног питања.

Сама иницијатива за рјешење потекла је с друге стране. Нови либерални кабинет Гледстона у Лондону одлучно се залажио за то да се преостала питања из Берлинског уговора о Јерменији, Грчкој и особито Црној Гори позитивно ријеше. И већ 4. V 1880. британски министар спољних послова лорд Гренвил обратио се европским владама — у првом реду Бечу — предлажући сједињену акцију како би Порта испунила своје неизвршене обавезе из Берлинског уговора. Стање на турско-црногорској граници, према Гренвилу, изискује особиту пажњу и хитне кораке, јер у сваком моменту може избити сукоб између Црногораца и Албанаца.⁵⁵

Као и до сада, од Монархије је зависило што ће се Црној Гори понудити. Британска влада је консултовала Беч пледирајући да се за Црну Гору потражи компензација у долини Лима, гдје живи истородно српско становништво.⁵⁶ У Бечу су били погођени, образложили су да због војностратегијских, еко-

⁵³ DDAM, т. I, амбасадор Тисеран де Бор, Беч — Фрејсинеу, Париз, 26. IV 1880, 136.

⁵⁴ Исто, Сен Валие, Берлин — Фрејсинеу, 116, 27. IV 1880, 148.

⁵⁵ *Actenstücke*..., лорд Гранвил, Лондон — сер Хари Елиоту, Беч (за Хајмерлеа), док. 148, 291—292; ДМЦ ПР, Гирс — Јонину, 23. IV (5 V) 1880, бр. 1744. У прилогу нота лорда Гранвила силама од 4. V 1880.

⁵⁶ *Documents diplomatiques français* (1871—1900), tome III (12. I 1880. и 13. V 1881). На основу извјештаја из Лондона Фрејсине обавјештава Сен Валиеа у Берлин, 5. VI 1880, док. 151, 278.

номских и политичких интереса Монархије не може доћи у обзир компензација у долини Лима.⁵⁷ С обзиром на то да је ХХИХ члан Берлинског уговора Аустро-Угарској довољно осигуравао контролу над црногорском обалом, Беч је указао да је целовитост да се Црној Гори врати територија Улциња.⁵⁸

Комбинација са Улцињем, с обзиром и на претпоставке о држању Албанаца, била је далеко лакше спроводљива. За албанске католике Улцињ тако рећи није ни постојао, а ни муслимани нијесу били одвећ загријани да га бране. За Турке, међутим, Улцињ је био предзиђе њихове крајње западне тврђаве Скадра. Стога су се много радије хтјели лишити Груда и Хотга; али за то је требало да намах угуше албански покрет, што је засад опет било изван њихове воље.

Министар спољних послова Русије Гирс оцијенио је Гранвилову иницијативу као „озбиљан знак у правцу проналажења излаза“. Што, пак, Монархија прихвата ту иницијативу ни најмање не значи да она тиме постаје пријатељ Црне Горе. То проистиче из њених тешкоћа у сталном тражењу да сачува равнотежу свога положаја. Гирс и даље савјетује Цетињу „мирну стрпљивост и умјереност“. Код осталих сила Русија је инсистирала на томе да се чврсто договоре о ефикасним мјерама како би се Турци натјерали да испуне своје обавезе. Истовремено је Русија предузела мјере да Црну Гору снабдије храном као и модерним оружјем.⁵⁹

Најприје су европске силе 9. VI 1880. тражиле од Порте да се у изричитим терминима изјасни о меморандуму од 12. априла. Порта је, међутим, тражила неограничени рок за спровођење тога меморандума. Као алтернативу силе су крајем јуна понудиле Турској да Црној Гори предаде територију Улциња.⁶⁰

За црногорску владу од почетка се наметало питање гаранција, пошто никакве комбинације са Турцима неће вриједјети ако се не буду темељиле на извјесности да ће се уговорене обавезе тачно и лојално извршити. Прихватајући алтернативу Улциња, Цетиње је за случај новог неспјеха једнако истицало право на Груде и Хотге.⁶¹

Крајем јула 1880. британска влада је покренула иницијативу за удружену демонстрацију флоте европских сила ради

⁵⁷ АЦГ АУП, Хајмерле — Карољију, 19. V 1880. У образложењу се указује на ХХV члан Берлинског уговора који Аустро-Угарској даје право на војну ингеренцију у Новопазарском Санцаку. Ова територија је веома важна за Монархију и дио ње, каже се, дати Црној Гори значило би ствар преломити преко леђа Аустро-Угарске и слично. Санстефанским миром лимска долина била је додијељена Црној Гори, па сада нема, резонује се овдје, ни моралног ни политичког смисла враћати се на то, итд.

⁵⁸ *Actenstücke...*, Карољи, Лондон — Хајмерлеу, бр. 176, 25. V 1880, 305.

⁵⁹ МЦ ПР, ф. 28, Гирс — Јонину, 26. V (7. VI) 1880.

⁶⁰ Исто, Мемоари Вуковића — копије нота великих сила и Порте.

⁶¹ Исто.

потпоре Црној Гори да добије територију Улциња. Беч је прихватио иницијативу Лондона. Двије владе пошле су од тога да не долази у обзир никакво искрцавање војних снага на копно. А што се тиче ватрене подршке са мора — тек се имплицитно даје до знања да сама природа демонстрације не искључује такву могућност.⁶² Концерт европских сила Берлинског уговора, према томе, заложиле свој ауторитет врховног арбитра да Турска изврши своју обавезу према Црној Гори, али се до крајње нужде жели избјећи употреба силе.

Припремајући демонстрацију флоте европске владе су 3. VIII саопштиле Порти како више не могу толерисати њен систем одлагања. Силе позивају Порту да Црној Гори уступи Улцињ са територијом до доњег тока Бојане. Ако Порта више воли да остане при априлској конвенцији, владе јој остављају рок од три недеље да је изврши. У противном, оне позивају Порту да им се придружи ради помоћи Црној Гори да добије у посјед Улцињ.⁶³

Одговарајући 18. августа, Порта „у начелу“ пристаје да Црној Гори врати Улцињ. Али, прожета дужношћу да чува свој суверенитет, она одбрацује сваку мисао страног посредовања или пријетње силом, а камоли да се томе придружи.⁶⁴

Ескадра европских сила од 14 јачих лађа и неколико помоћних бродова окупила се почетком септембра 1880. у луци Гружа. Главни командант здружене ескадре био је британски адмирал лорд Сејмур. Сједињене инструкције адмирала биле су прецизне само у искључивању могућности искрцавања на копно, с тим што је француски адмирал одлучно ставио до знања да за његове двије лађе не долази у обзир учешће ни у каквој насилној акцији, дакле ни у евентуалној подршци црногорској војсци са мора.⁶⁵

Последње декаде септембра стављена је на пробу сврха и ефикасност поморске демонстрације европских сила у Јадранском мору. Одред од 6000 Црногораца под командом војводе Божа Петровића већ се био смјестио у рејону Бара, спреман да дјејствује на Улцињ. Књаз Никола и лорд Сејмур договорили су се 23. септембра на Цетињу о садејству црногорске

⁶² *Actenstücke...*, Гранвил — сер Елиоту у Беч, 17. VII 1880, док. 246, стр. 348 и Хајмерле — Хенгенмилеру у Лондон, 24. VII 1880, 346—347; МЦ АО, Мемоари Вуковића.

⁶³ DDAM, Адамс — Фрејсинеу, 27. VII 1880, пројекат ноте В. Порти; *Глас Црногорца*, 16 (28), VIII 1880, бр. 33, превод ноте великих сила Порти од 3. VIII.

⁶⁴ МЦ АО, Мемоари Вуковића, исто.

⁶⁵ Ј. Вукић, н. д., 92—93 и 97—98; *Глас Црногорца*, 30. VIII (11. IX) 1880, бр. 35; МЦ ПР, „Communication anglaise, traduction St. Petersburg“, 17 (29). VIII 1880, копија инструкција руском адмиралу Кремеру од 17 (29). VIII 1880; Др Димитрије-Димо Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860—1914*, Титоград 1971, 240—241.

војске и удружене ескадре — подразумијевајући да у томе могу имати посла само са албанским снагама, а ништа не одређујући ако тамо буду и турске регуларне трупе. Међутим, скадарски командант Риза-паша хитно је упутио 4000 низама, а још 3000 низама било је на путу за Улцињ. Албанаца је тамо већ било 6—7 хиљада. Пошто је лорд Сејмур отишао за Дубровник, Риза-паша је поручио војводи Божу да ће сваку акцију са црногорске стране сузбити силом. Сејмур је 25. септембра позвао књаза Николу да са војском крене на Улцињ, а да ће се флота тамо појавити 28. истог и пружити му сваку помоћ — „изузев искрцавања на суво“. Бродске машине биле су загријане кад је Сејмуру дошла књажева порука: да више нијесу у питању албанске чете него сукоб са регуларном војском Турске. Но, Црна Гора прихвата и такав положај, који је уводи у неравну борбу са Османском царевином, али претходно мора да зна хоће ли или неће европске силе помоћи његову земљу „озбиљније него што је то поморска демонстрација у садашњим оквирима“ (27. IX).⁶⁶

Дрско понашање Турске увриједило је европске силе. Британска влада осјећала се веома нелагодно између немогућности да се Европа повуче пред Турском и потребе да се одржи сагласност влада за постизање циља мирним путем. Гледстон је чак дошао на мисао да здружена ескадра окупира луку Смирне и држи је као залогу док Турци не предаду Улцињ.⁶⁷ Гледстонова идеја наишла је на потпору Русије и Италије, али на уздржљивост Њемачке и Аустро-Угарске. Зато су Њемачка и Аустро-Угарска већ предњачиле у најтежем дипломатском притиску лично на султана Абдул Хамида.

Најзад је Порта 11. октобра саопштила европским владама да Црној Гори безусловно предаје Улцињ, те да ће одмах упутити категоричке инструкције локалним властима да то земљиште уступе Црној Гори мирним путем.⁶⁸

Ускоро су се повели црногорско-турски преговори између миралаја Бедри-бега и књажева ађутанта Ника Матановића у Ријеци Црнојевића и Вирпазару. Било је тешкоћа, али углавном техничке природе. Нови командант Скадра Дервиш-паша енергично је сузбио намјеру муслимана Скадра да бране Улцињ. Тачно према утврђеном договору, примопредаја територије Улциња обавила се 26. и 27. XI 1880. године. Турци су диктирали ритам, а Црногорци су наступали за њима на рас-

⁶⁶ МЦ АО, Мемоари Вуковића; Др Димитрије—Димо Вујовић, н. дјело, 243; АЦГ МИД, ф. 4, Риза-паша, Скадар — в. Божу Петровићу, Цетиње, 23. IX 1880, бр. 719; књаз Никола — адмиралу Сејмуру, Груж, 14 (26). IX 1880; *Глас Црногорца*, 27. IX (3. X) 1880, бр. 39.

⁶⁷ DDAM, т. II. Ш. Лакур — Б. С. Илеру, 5. X 1880, док. 451, 109.

⁶⁸ Исто, Б. С. Илер — Ш. Лакуру, 10. X 1880, бр. 461, 121.

тојању од 500 метара.⁶⁹ Улцињани су већ довољно познавали Црногорце из њихове прве управе од јануара 1878. до фебруара 1879. године. Војвода Божо Петровић је одмах сакупио прваке (les notables) града, и они су између себе изабрали одборнике општине и чланове суда I степена.⁷⁰

Коначно присаједињење Улциња била је значајна тековина Црне Горе. Ангажовање у Херцеговачком устанку, затим дуги и тешки рат са Турском, те ова не мање исцрпљујућа борба за спровођење основних одлука Берлинског уговора, дакле, безмало шестогодишња борба била је цијена да Црна Гора напоскон одахне и ступи на пут мирнога живота и развитка. Из свега је јасно, ту цијену Црној Гори наметнула је у првом реду Аустро-Угарска.

Novak RAŽNATOVIC

L'AUTRICHE-HONGRIE ET LES DECISIONS DU CONGRES DE BERLIN
CONCERNANT LE MONTENEGRO

Résumé

Au terme de la grande crise d'Orient (1877—1878), l'Autriche-Hongrie s'appliqua à dénier et à mutiler le plus possible les acquisitions de la lutte libératrice des Monténégrins et des insurgés d'Herzégovine. En imposant à la Turquie le diktat de San Stefano, la Russie s'était proposée d'agrandir le Monténégro de trois fois et demie. Au Congrès de Berlin, l'Autriche-Hongrie réussit à réduire ce projet à près de la moitié. Des conquêtes monténégrines sur le Littoral, elle s'appropriä Spič, rendit Ulcinj à la Turquie et ne laissa au Monténégro que Bar et un peu de côte avec une souveraineté du reste limitée. Taillant la carte de la région, elle refoula le Monténégro d'Herzégovine et de la Vallée du Lim. En contrepartie, le Congrès de Berlin attribua au Monténégro Podgorica, Kolašin, Plav et Gusinje.

Mais au moment où il fallut appliquer les clauses territoriales du Traité de Berlin, la Ligue albanaise qui était soutenue et aidée sans réserves par la Turquie, fit son entrée en scène. Mais son obstruction était favorisée en fait par l'attitude et les agissements secrets de l'Autriche-Hongrie. C'est pourquoi le Monténégro dut se contenter d'abord d'obtenir Podgorica. Les services

⁶⁹ Исто, Монмартен — Б. С. Илеру, 12. X 1880, док. 465, 224.

⁷⁰ АЦГ МУД. ф. 13, кап. Вуко Пејовић — в. М. Врбици, 14 (26). XI 1880, бр. 2348 и 2349; МЦ ПР, Јонин — Гирсу, 9 (21). XII 1880, бр. 241, у прилогу препис црногорско-турске конвенције о предаји Улциња; *Глас Црногорца*, 22. XI (4. XII) 1880, бр. 47.

rendus à la Monarchie lors de l'occupation de l'Herzégovine valurent au Monténégro l'appui de l'Autriche-Hongrie et Podgorica lui revint au début de 1879.

La Commission internationale chargée de délimiter les frontières entre le Monténégro et la Turquie — dont la mission consistait essentiellement à remettre Plav et Gusinje au Monténégro — n'obtint aucun résultat dans le courant de 1879, en raison de l'opposition de la Ligue albanaise ou plus exactement de l'obstruction de la Turquie. En effet, à Vienne on en était arrivé à la conclusion que Plav et Gusinje ne devaient pas être attribués au Monténégro car celui-ci obtiendrait de la sorte un point d'appui stratégique d'où il menacerait les intérêts et aussi les convoitises de l'Autriche-Hongrie à l'égard de l'Albanie, du Kossovo et même du Sandžak de Novi Pazar. En fait, la Monarchie poussait au conflit armé pour semer la discorde entre les Monténégrins et les Albanais.

Au printemps de 1880, l'Autriche-Hongrie commença à le méfier du renforcement de la Ligue albanaise, craignant de voir les étincelles gagner la Bosnie et l'Herzégovine où elle n'avait pas encore consolidé son emprise. D'autre part, le traité d'alliance conclu avec l'Allemagne commandait à la Monarchie un certain respect envers la Russie qui était alors le seul allié du Monténégro. En outre, le nouveau cabinet libéral de Gladstone en Angleterre insistait fortement sur le règlement de la question des frontières du Monténégro. Les démarches diplomatiques conjuguées des puissances européennes contraignirent la Turquie à céder. A la place de Plav et de Gusinje, le Monténégro récupéra vers la fin de 1880 le territoire d'Ulcinj.

